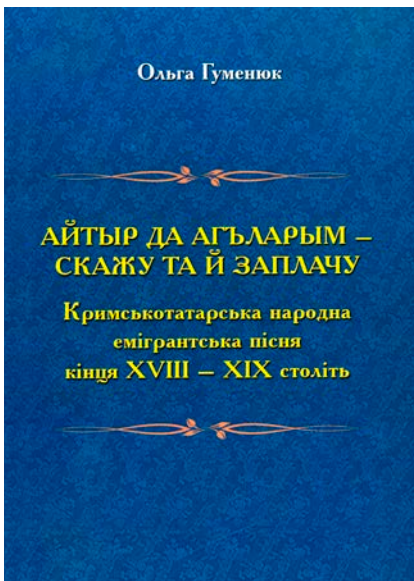

М. М. Сулима

ХУДОЖНІЙ СВІТ НАРОДНОЇ ЕМІГРАНТСЬКОЇ ПІСНІ КРИМСЬКИХ ТАТАР

Гуменюк О. Айтыр да агъларым – Скажу та й заплачу. Кримськотатарська народна емігрантська пісня кінця XVIII – XIX століть : монографія. – Київ : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2016. – 374 с.

Українська фольклористка Ольга Гуменюк – дослідниця кримськотатарського фольклору, насамперед пісенного. Вона авторка монографій «Меджбур олдым мепн бир гуле – Взяла у бран мене тро-янда. Поетичний світ фольклорного пісенного жанру – макаму» (2008), «Учь къаранфиль – Три гвоздики. Журливі мотиви в кримськотатарській народній пісні кохання» (2011), «Авада учан тели турна – В небі лине ключ журавлів. Художнє осягнення драматизму любовних

стосунків у кримськотатарській народній пісні» (2012), «Нане сувы ичерим – Вип'ю м'ятної води. Пісні щасливого кохання в кримськотатарському фольклорі» (2014). Її перу також належать передмови до фольклорних видань, численні статті в науковій періодиці. У цих працях ґрунтовно осягаються особливості художнього світу кримськотатарського фольклору.

У новій монографії «Айтыр да агъларым – Скажу та й заплачу. Кримськотатарська народна емігрантська пісня кінця XVIII – XIX століть» досліджується ще зовсім мало вивчений жанрово-тематичний цикл кримськотатарського поетичного фольклору – емігрантська лірика й епіка відповідного періоду.

Спираючись на праці відомих слов'янських і тюркських фольклористів, дослідниця визначає належність емігрантської пісні насамперед до особливого жанрово-тематичного розділу суспільно-побутової лірики, де разом з тим доволі відчутний епічний аспект, який певною мірою наближає її до історичної пісні. У монографії докладно розглядається історія збирання й фольклористичного осягнення кримськотатарської емігрантської пісні, відзначається вагомий внесок у її вивчення таких фольклористів, як Олексій Олесницький, Яг'я Шерфедінов, Асан Рефатов, Юсуф Болат, Ібраїм Бахшиш, Ільяс Бахшиш, Февзі Аліїв, Аблязіз Велієв, Сервер Какура.

Початок небувалої за своєю масовістю й трагічністю розлуки корінних мешканців Криму з рідною землею припадає на кінець XVIII ст. Але, як підкреслює авторка монографії, і раніше внаслідок різних соціально-побутових та воєнно-політичних катаклізмів траплялися події, що спонукали безталанних вигнанців шукати кращої долі вдалині від батьківського краю. Це засвідчують, зокрема, давні епічні зразки кримськотатарського фольклору. Серед них дослідниця вирізняє такий своєрідний жанр, як дестан – розлога поетична оповідь, яка багато в чому близька до української народної думи. На народну думу, за спостереженнями дослідниці, особливо схожі дестани, у центрі яких – осягнення соціально-історичних подій (скажімо, «Чора Батир», «Едіге» та ін.). Епічна піднесеність, монументальність, потужний ліричний струмінь, гострі драматичні перипетії (чим зокрема диктується поява словесних двобоїв та окреслення збройних протистоянь), метафоричні паралелі, речитативність поетичного викладу, поєднання довших і коротших ві-

ршованих рядків, рясне римування – ці та інші риси однаковою мірою притаманні і кримськотатарському соціально-історичному дестану, і українській думі. Дослідниця підкреслює, що ці дестани набули свого часу особливого поширення в ногайських степах, власне на українсько-тюркському пограниччі. Не менш драматично напружені й поетично вишукані так звані романтичні дестани, у яких провідними є любовні мотиви. Вони теж детально (може, часом аж надто) аналізуються в монографії. У цих оповідях переважає прозовий виклад, але в моменти вузлові, емоційно найбільш насичені, з'являються поетичні, точніше пісенні, партії персонажів. До найбільш популярних з-поміж цих фольклорних творів належать такі, як «Керем та Асилхан», «Козукюрпеч», «Ашик Гаріп».

Мотиви далеких, часто небезпечних подорожей і пов'язаних із ними тяжких випробувань, підкреслює авторка, єднають давні дестани з емігрантським фольклором кримських татар. У монографії переконливо доводиться, що саме завдяки плідним традиціям національного фольклору такі характерні для емігрантської пісні відносно нові риси, як гранична, часом натуралістично означена, побутова достовірність, соціально-історична конкретика, документальність здебільшого органічно поєднуються з віками випробуваними поетичними засобами; ці риси не заперечують, а доповнюють метафоричну мальовничість, незглибиму символіку образної мови.

Дослідниця цілком слушно зазначає, що як в українському, так і в кримськотатарському емігрантському фольклорі найбільш поширеними є зразки пісенної лірики. Тож було б цілком доречно, якби не тільки давній епос, а й лірика кримських татар була детальніше проаналізована під відповідним кутом зору. Мені як читачеві хотілося б побачити в монографії і такий розділ чи підрозділ.

Особлива увага в дослідженні приділяється питанням поезики. Докладно аналізуючи конкретні пісні, дослідниця розкриває

їхню тематичну багатогранність, інтонаційне багатство, образну специфіку, особливості композиції й версифікації. О. Гуменюк робить небезуспішну спробу внутрішньої класифікації жанрово-тематичного різновиду емігрантської пісенної лірики кримських татар кінця XVIII – XIX ст., враховуючи часові (можливий період появи), тематичні, образні, структурні та інші чинники. Насамперед, вона виокремлює найбільш давні, на її думку, пісні, в яких суттєву роль відіграють релігійні мотиви і які можна об'єднати в окремий цикл також з огляду на спільність їхньої строфічної форми: катрени, перші три рядки кожного з яких скріплені спільною потрійною римою, а четвертий рядок лишається неримованим; притому він ідентичний майже в кожному куплеті й таким чином набуває рефренового характеру. Окремо розглядається чи не найбільш популярна з-поміж інших пісня «Айтыр да агъларым» («Скажу та й заплачу»), яка вирізняється особливою епічною панорамністю (зокрема з огляду на поліфонічне поєднання в ній різних мотивів), а також нестандартною віршованою структурою. Авторка ретельно аналізує цю структуру, зокрема вказує на близькість винесеного в заголовок рефренового рядка до розпачливого зойку, який постає відлунням інших притаманних цьому фольклорному твору пісенних повторів та співзвуч, внаслідок чого вчуваються відгомони народних голосінь. В окремий цикл виділяються лаконічні й місткі пісенні мініатюри, які переважно складаються лише з двох (рідше трьох) куплетів. Звертається увага на те, що саме в цих піснях провідними є мотиви прощання й розлуки з близькими людьми, з батьками, з братом чи сестрою, з коханою дівчиною, з друзями. Відповідно аналізуються такі зразки, як «Биз Къырымдан чъкармыз...» («Ми рушаємо з Криму...»), «Къоран, къоран ичинде...» («У загорожі, загорожі...»), «Кетеджекмен бу ерден...» («Ми покинемо землю цю...»), «Асретлик йыры» («Пісня туги») та ін. Авторка звертає пильну увагу на провідні тематичні мотиви тієї чи іншої пісні, її настрої, інтонації, образну сис-

тему, особливості версифікації. Не раз трапляється, що пісня на шість рядків (дві дворядкові строфи) розглядається на шести сторінках. Такий ґрунтовний аналіз, характерний і для інших розділів та підрозділів, дозволяє робити вагомі узагальнення й висновки, надавати їм особливої переконливості. Окремий підрозділ присвячений пісням, які, згідно з реаліями, що тут фігурують (наприклад, провідний у багатьох із них образ пароплава), виникли не раніше середини XIX ст. Саме в цих піснях, як підкреслює авторка, особливо виразно даються взнаки соціально-побутові моменти, які здебільшого сягають символічних вимірів. Основним у цій ліриці є мотив тривожної морської подорожі. Яскравими зразками таких фольклорних творів є пісні «Бурса япуры келип...» («З Бурси корабель прийшов...») та «Шу вапурнынъ думанъ...» («Цього пароплава дим...»).

Окреслюючи провідні мотиви кримськотатарської народної емігрантської лірики відповідного періоду (потерпання щодо занепаду колишньої величі Криму, продажність місцевої знаті, бідкування простих людей, набір юнаків до осоружного війська, сподівання на кращу долю в далеких краях), дослідниця відзначає їх поліфонічне поєднання в розлогій епічній оповіді «Кърым дестаны» («Кримський дестан»), у якому разом з тим означаються два провідні мотиви – рекрутчини й заклику до переселення в країни, де шанують іслам. В окремому розділі монографії подається ґрунтовний художній аналіз цього непересічного твору.

У контексті осягнення проблем еволюції фольклорних жанрів, їх жанрово-стильової специфіки в монографії уперше глибоко осягається художній світ кримськотатарської народної емігрантської пісні кінця XVIII – XIX століть. Актуальність та важливість цієї наукової праці для сучасної фольклористики безперечна. Хотілося б побажати авторці звернути надалі не менш пильну увагу на кримськотатарські народні пісні еміграції й депортації XX ст.